

Отже, 1921 – 1923 та 1932 – 1933 рр. стали серйозним випробуванням нових методів податкового обкладання сільського населення. З одного боку було впроваджено механізм врегулювання та подолання кризової ситуації, а з іншого – селянство було позбавлене будь-яких спроб як самостійного, так і законного врегулювання обставин, що склалися на початку 30-х років. За умов голодомору радянська влада не зменшила податковий тягар для селян УСРР.

1. *Беднота. – 1922. – № 1226.*
2. *Даниленко В., Касьянов Г., Кульчицький С. Сталінізм на Україні: 20 – 30-ті рр. – К.: Либідь, 1991.*
3. *Збірник узаконень України – 1922. – № 12.*
4. *Збірник узаконень України – 1922. – № 31.*
5. *Корновенко С.В., Лазуренко В.М. Село. Хліб. Гроші. Податкова політика радянської влади в українському селі у період НЕПу. – Черкаси, 2004.*
6. *КПРС в резолюціях та рішеннях съездів, конференцій, пленумів ЦК. В 10 т. М. – Т. 2 1917 – 1922.*
7. *Лавренко М. Два колоски // Місія України. – 1972. – Ч. 1 (29).*
8. *Новый закон про єдиний сільськогосподарський податок. // Радянська Україна. – 1933. – № 6.*
9. *Портрет темряви: свідчення, документи і матеріали у двох книгах. – Кн. 1. – Київ – Нью-Йорк: В-во М. П. Коць, 1999.*
10. *Правда. – 1922. – 24 листопада.*
11. *Тепцов Н. В. Аграрная политика на крутых поворотах 20-х – 30-х годов – М.: Изд-во Знание, 1990.*
12. *Толкушин А. В. История налогов в России. – М.: Юристъ, 2001.*
13. *Финансы СССР за XXX лет. – М.: Государственное финансовое издательство СССР, 1947.*

О. Вільховик

ПОВСТАНСЬКИЙ РУХ В УКРАЇНІ ЯК НАСЛІДОК БІЛЬШОВИЦЬКИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ НА СЕЛІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СЕЛЯНСЬКИЙ СОЦІУМ

Одним з яскравих проявів складних взаємин українського селянства з радянською владою у 1920-ті роки був селянський опір політиці більшовиків в аграрному і продовольчому питаннях. Цей опір традиційно розглядається радянською історіографією здебільшого як проста сукупність контрреволюційних виступів так званого куркульства проти нової, нібито народної держави. Лише в останні роки з'явилися наукові публікації, які більш об'єктивно аналізують, з одного боку, опір селян становленню тотального режиму в Україні, а з іншого – каральну політику більшовиків щодо сільського населення. Так, у книзі „Органи державної безпеки на Полтавщині (1919-1991)” автори, характеризуючи перше десятиліття становлення губернських органів державної безпеки, зазначають, що воно „було позначене тими ж червоними кольорами, що й уся наша вітчизняна історія на зламі століть”, а функції і методи їх діяльності „відповідали політичним завданням, які висувала правляча партія більшовиків” [1, 50]. Значний інтерес становить

стаття Д. Архієрейського „Влада і селянство в Україні у 20-ті рр.”, де автор аналізує не лише глибину соціальних і політичних протиріч на селі, але й звертається до їх витоків, акцентуючи увагу на провокативній ролі держави, котра спробами форсованої комунізації села розпалювала антибільшовицькі настрої. О. Ганжа відзначає, що боротьбу більшовиків з бандитизмом в дійсності треба характеризувати як „широкомасштабну психологічну війну” [2, 232]. А в фундаментальній праці „Політичний терор і тероризм в Україні: ХІХ – ХХ ст. Історичні нариси” наголошується, що політику 20 – 30-х років в українському селі можна кваліфікувати як елемент державного тероризму [3, 5].

Втім, свого подальшого вирішення потребують проблеми, пов’язані з висвітленням реальних причин повстанського руху, його соціальної бази і масштабів, визначенням чіткої його періодизації і характерних рис. Це складно зробити без врахування і глибокого дослідження суті, форм і методів політичних репресій, що здійснювалися більшовиками заради утвердження і зміцнення їх влади в українському селі. Отож, метою даної статті є спроба простежити ці процеси впродовж першої половини 1920-х рр.

Об’єкт дослідження – аграрна політика радянської влади в 20-ті рр. ХХ ст., предмет – селянський рух опору соціалістичним перетворенням.

У 1920 році, після семи років безперервних військових дій, економіка України перебувала у кризовому стані. Загальні збитки, завдані господарству республіки, оцінювалися в 10 млрд крб. золотом. Незважаючи на помітне скорочення посівних площ, поголів’я худоби тощо, радянська влада продовжувала політику примусового вилучення з села сільськогосподарської продукції без будь-якої компенсації. Подібна практика звичайно не могла не викликати гострого незадоволення селянства, яке складало більшість тогочасного населення країни [4, 89].

Селянське незадоволення, в свою чергу, ставало сприятливим ґрунтом для розвитку повстанського руху, який у 1920 р. мав значну кількість великих збройних формувань, що налічували десятки тисяч людей і контролювали значну територію України. ІV конференція КП(б)У (березень 1920 р.) визначила класову основу і головну соціальну базу держави, „куркуль став фактичною владою на Україні” [1, 110]. Напруження в державі було таким, що уряд був змушений кинути на боротьбу з повстанцями дві третини регулярних частин Червоної армії, що діяли донедавна проти військ генерала П. Врангеля. Крім того, проти повстанців в обов’язковому порядку діяли підрозділи військ внутрішньої охорони (ВОХР) і внутрішньої служби (ВНУС) чисельністю до 50 тис. чоловік [3, 206].

Між тим політичне становище в окремих губерніях не розцінювалося місцевою владою як критичне. Наприклад, у Звіті Президії Полтавського губвиконкому зазначалося, що „...політичний стан губернії задовільний. Кримінальний бандитизм йде на спад, політичного немає. Населення відноситься до радянської влади сприятливо за виключенням 4 приміських областей” [5, 243]. Тому практично неможливо підрахувати дійсну чисельність селян, що брали участь у антибільшовицьких заворушеннях. На початку 1921 р. в Україні було зафіксовано 118 селянських повстань, спрямованих проти більшовицької антинародної політики „воєнного комунізму” [4, 90].

Нову хвилю війни офіційною мовою названо боротьбою з політичним бандитизмом. „Політичний бандитизм” – термін абсолютно не науковий і як стверджує Д. Архієрейський, має явне ідеологічне походження [3, 406]. Під ним більшовики розуміли усю сукупність виступів, заворушень, змов і заколотів, збройної боротьби і підпільної діяльності незалежно від свого

політичного походження і спрямування, соціальної бази і місця перебування (за кордоном чи в середині країни) сил, які поєднувалися лише спільністю своїх антибільшовицьких і антирадянських гасел.

Отже, політична опозиція – „політичний бандитизм” – була досить складним явищем. Вона характеризувала особливий тип українського селянина, соціально психологічні особливості якого помітив ще на початку XIX ст. перший генерал-губернатор Полтавської губернії князь О.Б. Куракін. Він зазначав, що населення Малоросії має в основному поступливий характер до того часу, доки не зазнає насильства [3, 428]. Серед найголовніших факторів, що зумовлювали тривале протистояння селян з владою, була економічна політика більшовиків. Політика „воєнного комунізму” була позаекономічним засобом втручання держави у приватне господарство селян, яка звичайно супроводжувалася штучними заходами з поглиблення соціально-майнового розшарування українського села. 1920-й р. пройшов „під знаком ліквідації куркульства: ділили землю, худобу, майно”, і все це розподіляли серед незаможників, як нагороду за лояльність до нової влади [6, 72]. Більшовики були переконані у справедливості класового принципу, сформульованого В. Ленінінм, на якому базувалася продрозкладка: „Пограбуї куркуля, не скривде середняка, дай бідняку” [3, 456].

До кінця року заможні селяни втратили більше мільйона десятин землі. Однак не дивлячись на такий морально-економічний удар від більшовиків, так зване куркульство не стало єдиною і вирішальною силою повстанського руху. Повстав загал українського селянства, протестуючи проти реальної політики комуністичного режиму. У грудні 1920 р. В. Ленін підписав проект постанови Ради праці і оборони про надзвичайні заходи по ліквідації бандитизму в Україні, де зазналося, що очищення України від повстанців і забезпечення тим самим сталого радянського ладу є питання життя і смерті для „Радянської України”.

Відмова від політики „воєнного комунізму” і перехід до непу, оголошені в березні 1921 р., не відразу змінили стосунки між режимом і українським селянством. Органи влади на місцях продовжували і в умовах нового курсу політику соціально-класової диференціації селянської спільноти, загострюючи ворожнечу і ненависть за класовими ознаками. Так, з переходом до непу великі повноваження надавалися комнезамам, які склалися з представників найбідніших верств села. Вони повинні були здійснювати переділ землі і відбирати земельні надлишки у куркулів, брати участь у визначенні розмірів податку на окремі господарства. „Від їх активності залежить, щоб увесь тягар податку лягав на заможних селян”, - наголошувалося у тезах ЦК КП(б)У для агітаторів „Від продрозкладки до продподатку 1921 р.” [7, 46]. На активістів комнезамів покладалося також завдання „по остаточному розкуркуленню села” [8, 6]. В цьому ж документі зустрічаємо такий факт, котрий указує на формування певних привілеїв для представників соціальної бази диктатури пролетаріату – у республіці формувалася спеціальний фонд у розмірі 18 млн. пудів хліба від податку „щоб закупити товари за кордоном для незаможних селян”, а 10% від продподатку відраховували на „продовольче забезпечення партійних працівників” [9, 51].

Припинення заготівельної роботи владою зовсім не передбачалось, навіть не планувалося її послаблення. Тотальна і немилосердна продовольча політика держави стала однією з головних причин голоду 1921 – 1923 рр., від якого постраждало за різними оцінками від 4 до 10 мільйонів і померло близько 2 мільйонів українців [10, 90]. Це новий погляд істориків, які відійшли від однобокого трактування причин голоду, які пояснювалися винятково

природними факторами. Але, не дивлячись на це, продовжувався вивіз продовольчих запасів з України до Росії. Не дивно, що інформаційні зведення ЧК за 1921 р. констатували негативну реакцію селян на продподаток, бо останні змушені були їсти половину замість хліба, вилученого в них силою [10, 90].

У відповідь на „воєннокомуністичне” свавілля більшовиків супроти них спалахнула справжня селянська війна, пік якої припав саме на 1921 р., причому в Україні запровадження непу не змогло відразу нейтралізувати незадоволення селян.

Ліквідація селянських заколотів отримала, як зазначалося вище, офіційну назву боротьби з бандитизмом, повстанським формуванням надавався статус банд. Селянство здебільшого підтримувало збройну опозицію, сподіваючись, що незабаром прийде Махно, поляки і Врангель, котрі не дадуть збирати податок. Надзвичайні заходи, яких вживали продовольчо-каральні органи, вже не могли збільшити надходження податків і викликали масові повстання. Але з 1922 р. великі формування розпоршуються і звичайним явищем української дійсності стали невеликі маневрові групи по 10 – 30 бійців [4, 100].

Для прискорення ліквідації повстанства надзвичайні органи вживали великий арсенал різноманітних військових і карально-репресивних методів впливу, дія яких так чи інакше поширювалась й на цивільне населення. Наприклад, у інформзведенні чекістів „про боротьбу з бандитизмом” в Полтавській губернії повідомлялось, що в Зінківському повіті у відповідь на дії повстанців, „які бродять майже по всьому повіту і руйнують Радянську Владу”, червоним загonom „було взято в селі Бірки 10 заручників з числа куркулів” [11, 139].

Підгунтям для застосування репресій в сільських районах була агентурна робота ЧК-ГПУ. Наприклад, на засіданнях губернської воєнної наради неодноразово пропонувалося вживати „заходи, аби не дати змоги організуватися бандам, а для цього потрібно, щоб ті 1200 очей, що вже має Чека збільшилось ще на декілька тисяч очей членів партій та чесних робітників і селян” [12, 84].

Коли у 1921 р. розпочався черговий „похід на куркуля”, цій кампанії передувала робота чекістів, які „шляхом збору інформації проводили попередню розвідку і на момент приходу збройних каральних загонів увесь контрреволюційний елемент села було виявлено й була вилучена прихована зброя, що значною мірою полегшувало роботу загонів” [6, 12].

На Полтавщині органи ГПУ фіксували новий вид збройного опору владі – так званий „червоний” чи „радянський бандитизм”. ЦК КП(б)У визнавав, що цей різновид повстанства „виник передусім на ґрунті тяжкого економічного стану тієї частини незаможного селянства, яка до непу брала активну участь у проведенні політики Радвлади і кампанії по розкуркуленню села, боротьбі з бандитизмом і контрреволюцією та в іншій революційній роботі на селі. Тоді ця частина селянства знаходилась в порівняно кращих матеріальних умовах. Тепер же, коли взагалі все селянство, внаслідок розмикання „ножиць”, переживає тяжкі часи, – ці бідняки опинились у гірших умовах, ніж інші” [10, 93].

Таким чином, у першій половині 1920-х рр. взаємини радянської держави з українським селянством характеризувалися опором селян грабінницькій продовольчій політиці та комуністичним перетворенням, який дістав далекоку від суті назву „політичний бандитизм”. Не зважаючи на те, що більшовики залишилися при владі, селянський опір призвів до того, що в 1921 – 1923 рр. 92% земельного фонду України залишалися в індивідуальному володінні. Це

було безсумнівним успіхом повстанства, наголошує Д. Архієрейський.

Певна економічна стабілізація стала причиною того, що з 1923 – 1924 рр. селянський рух опору помітно вщухає. Селяни погодились на співіснування і співробітництво з новою владою. Політичні антирадянські виступи на селі дедалі рідшали, не маючи масової підтримки. Поразкою закінчилися й спроби ініціювати повстанський рух з-за кордону.

1. *Органи державної безпеки на Полтавщині // Ю.М. Парамонов, Л.Л. Бабенко, В.Д. Вишневецький та ін. – Полтава, 2005.*
2. *Ганжа О.І. Державне регулювання соціально-економічних відносин в умовах непу / Український історичний журнал. – 1990. – №10.*
3. *Політичний терор і тероризм в Україні: XIX – XX ст. Історичні нариси / Д.А. Архієрейського, О.Г. Бажан, Т.В. Голкова та ін. – К.: Наукова думка, 2002.*
4. *Архієрейський Д. Влада і селянство в Україні у 20-ті рр. // З архіву ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1999. – № 1/2.*
5. *Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). – Ф. 363. – Оп. 1. – Спр. 12.*
6. *ДАПО. – Ф. 363. – Оп. 1. – Спр. 1.*
7. *ДАПО. – Ф. 9032. – Оп. 1. – Спр. 24.*
8. *ДАПО. – Ф. 9032. – Оп. 1. – Спр. 146.*
9. *ДАПО. – Ф. 363. – Оп. 1. – Спр. 22.*
10. *Мельничук О.А., Кузьмінець Н.П. Політика більшовиків в українському селі у 1919-1920 рр. // Український селянин. – 2002. – Вип. 6.*
11. *ДАПО. – Ф. 9032. – Оп. 1. – Спр. 141.*
12. *ДАПО. – Ф. 9032. – Оп. 1. – Спр. 80.*

П. Гай-Нижник

ДОСТАВКА ДЛЯ УРЯДУ ДИРЕКТОРІЇ УКРАЇНСЬКИХ ГРОШЕЙ З НІМЕЧЧИНИ І ЗАГИБЕЛЬ Д. ВІТОВСЬКОГО (1919 Р.)

Як відомо, у 1919 р. український уряд знаходився у складній військово-політичній та фінансово-економічній ситуації. З метою полегшення фінансового становища республіканської влади взагалі й щонайшвидшого набуття коштів, необхідних для українського війська, було вирішено доставити великі суми українських грошей з Німеччини, друк яких у 1918 р. замовили ще уряди УНР та Української Держави в німецькій державній друкарні “Reichsdrukerei”. Тогочасний міністр фінансів уряду Директорії Б. Мартос з цього приводу згадував, що “з огляду на те, що навіть у Києві важко було організувати друк грошей в достатній кількості”, він, “виряджаючи за кордон новопризначеного фінансового агента Г. Супруна, дав йому завдання організувати доставку грошей з берлінської друкарні, хоч би це коштувало дуже дорого” [1, 24].

Згодом, голова Фінансової агентури Міністерства фінансів УНР Г. Супрун, за словами Б. Мартоса, відправив з Німеччини в Україну “цілий вагон готових грошей та різних друкарських матеріалів, але поляки тоді захопили Холмщину, і той вагон вернувся до Берліна” [1, 24]. Саме після цього інциденту (Б. Мартос не вказує на дату), він, через спеціального кур’єра